

Kulturális cselekvőképtelenség?

Megjegyzések egy magára hagyott generáció szemszögéből

Bevezetés

A *Hitel* főszerkesztője idei felkérő levelét zárva azt a kérdést tette fel két meghatározó – egy a veszteség szimbólumát jelentő és egy a felépülés lehetőségével kecsegtető – esemény évfordulójának kapcsán, hogy mit várhat tőlem az állam, s én mit várhatok az államtól. Az első kérdésre azt a választ adom lelkiismeretemet is nyugtatva, hogy: jó állampolgárként igyekszem megállni a helyem akként, amiként engem meghatározhat az állam, annak minden erkölcsi felelősségét belátva és vállalva. A kérdés valójában az, hogy amiként én meghatározom magam, vajon egybeesik-e azzal, amiben az állam látja az általam ellátható funkciókat. Ugyan a rendszerváltozás után születtem, de ennek és a trianoni békediktátumnak örökségével is együtt élek. Az ezek emlékezete által meghatározott nemzedékhez tartozom, identitásomhoz hozzátartozik, hogy – a saját, szubjektív szűrőmon keresztül – ezek örökségét integrálom és értelmezem a saját életemre vonatkoztatva, elhelyezve abban a rendszerben, amit én gondolok a magyarság(om)ról és annak helyzetéről. A következőkben a magaménak vallott szerepek – művészettörténész, evangélikus, munkavállaló – helyzetét szeretném áttekinteni.

Művészettörténészként

A művészettörténetet az emlékezés tudományának tartom.¹ Az emlékezet ki-sajátítása és hamisítása pedig olyan politikai eszköz, amelyet különböző inten-

ISÓ M. EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkori művészet kutatója, a CentrArt tudományos titkára, a *Hitel* képszerkesztője.

1 Vö. Marosi Ernő: Művészettörténet – Az emlékezés tudománya? Az előadás 2002. október 14-én hangzott el a Mindentudás Egyeteme I. szemeszterén belül:
<https://mindentudas.hu/el%C5%91ad%C3%A1sok/tudom%C3%A1nyter%C3%BCletek/b%C3%B6lcs%C3%A9szettudom%C3%A1ny/145-m%C5%B1v%C3%A9szeti-%C3%A9s-m%C5%B1vel%C5%91d%C3%A9st%C3%B6rt%C3%A9neti-tudom%C3%A1nyok/6043-muveszettoertenet-az-emlekezés-tudománya.html>

zitással és töltettel, de folyamatosan használunk és elszenvedünk, hiszen az egyik leghatékonyabb kommunikációs eszköz. Ennek megfelelően az épített környezetünk – a közterületek, a közösségi épületek – mint a közösség számára szimbolikus terek magukon viselik a történelmi traumák nyomait és azt is, hogyan dolgozzuk fel ezeket a szenvedéseket.²

Művészettörténészként izgalmasnak tartom, ahogy az első szabad választás-sokkor grafikai eszközökkel is igyekeztek megfogalmazni plakátjaikon a pártok saját hitvallásukat, vagy éppen sikeresen hoztak létre „szállóigeként” ismert figurákat, toposzokat.³ A trianoni békediktátumról való megemlékezés szinte tematizálja közttereinket, meghatározza épített környezetünket.⁴

A köztéri szobrok a közösség számára fontos és meghatározó közügyek megpecsételői, társadalmi konszenzuson alapszanak – jobb esetben. Nálunk az utóbbi időben jellemzővé vált, hogy éjszaka bontanak le és állítanak új szobrokat, nincs felavatásuk, nincs bemutatójuk, ünnepük. Ezáltal már nem a közösség által emelt szimbolikus építmények – ellenben a templomokkal –, sokkal inkább az aktuális politikai érdekek szerint megfogalmazott hívószavak mentőit. A terek kisajátításának egyszerű példája, ha megnézzük, hogyan változnak közttereink és utcáink nevei az aktuális diskurzusnak megfelelően.⁵

A kisajátítás és folytonos önértelmezés beszédes példája a Millenniumi emlékmű, hiszen a turisták által is kedvelt szoborkompozíció az egyik legimpozánsabb köztéri alkotásunk, amely szimbolikus elemekkel dúsított hősök csarnokaként – felvonultatva a honfoglalás jubileuma alkalmából uralkodók sorát – állít emléket az ezeréves magyar államiségnek.⁶ Az emlékműállítás az 1896-os millenniumi ünnepségek egyik beruházásaként indult meg, s 1906-ra készült el. Az kompozíciót Schickedanz Albert (1846–1915) tervezte, aki elsősorban építész, az ő munkája a Szépművészeti Múzeum (1900–1906), a Műcsarnok

2 Isó M. Emese: Az állatorvosi ló esete megint. Történelmi traumák feldolgozása az épített örökség megtartásának tükrében. Elhangzott a „Salamander – konferencia a történelmi kutatás társadalmi céljáról és hasznáról” című konferencián, Budapest, 2019. április 11-én.

3 A művészettörténeti probléma kapcsán ld. Katona Anikó: Populáris képek: A sajtóillusztráció és a plakát. Mediális különbségek, továbbélő képi sémák, in *Tanulmányok Budapest múltjából* 39 (2014), 377–395, uő: „E jelben győzünk!” – Választási plakátok egykor: ideológia és stílus, in *Műértő* 13 (2010), 4, 12.

4 Vö. Trianon 100 Kutatócsoport adatbázisa az emlékművekről: <http://www.trianon100.hu/emlekmuevek> A témához kapcsolódóan ld. Barazsuly Viktória: Templom, hegyek, vállfűsing – A visszacsatolt Erdély képi megfogalmazása 1941-es idegenforgalmi plakátokon. In *Képváltás. Tanulmányok a Fiatall Művészettörténészek V. Konferenciájának előadásaiból*. Szerk. P. Kovács Klára – Pál Emese. Kolozsvár, 2017, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 249–274.

5 Ráday Mihály: *Budapesti utca nevek A-tól Z-ig*. Budapest, 2013, Corvina Kiadó. Takács Tibor: *Budapest közterületneveinek változása*. Szakdolgozat. Budapest, 2016, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar.

6 Pótó János: „Állj az időknek végezetéig!” Az ezredévi emlékművek története. *História*, 18 (1996), 5–6. szám, 15–18.

(1895) és a Kerepesi úti sírkertben elhelyezett Batthyány-mauzóleum (1871) is. A szobrok többségét Zala György (1858–1937) készítette, akinek nevéhez számos köztéri alkotás kapcsolódik, többek között az aradi Szabadság-szobor (1890) és a szegedi Deák Ferenc alakját megörökítő kompozíció (1914). Mellettük dolgozott még a művön Senyei Károly, Telcs Ede, Füredi Richárd, Köllő Miklós és Kiss György.

A történelmi fordulópontok nyomán követhetők a szoborcsoporton, a története és átalakításai – újraértelmezései – összefonódtak a XX. század eseményeivel: felállítása reprezentatív, politikai tett volt, így a regnáló „hatalmak” igyekeztek a saját diskurzusukhoz idomítani üzenetét, akár átértelmezésével is.

Az emlékmű az Ybl Miklós által tervezett díszkút – Gloriette – helyét vette át, amely az 1877-ben megtalált hévízes kút felett emelkedett. A kompozíció tengelyében álló oszlopon Gábrriel arkangyal alakja uralja a teret. A közel öt méter magas alak a magyar koronát és az apostoli kettős keresztet emeli a magasba: nem ahogy a Hartvik-legenda szerint a pápa álom hatására küldte meg a magyaroknak a koronát, hanem egy olyan hagyomány fogalmazódott itt képben meg – előzmény és utóélet nélkül –, amely arról szól, hogy az álomban maga Gábrriel jelenik meg a magyaroknak kérve a koronát. A talapzaton Árpád fejedelem és a vezérek alakjai sorakoznak.

Az oszlopcsarnok szoborfülkéi 7-7 magyar uralkodó szobrát sorakoztatták fel, alattuk domborművekkel, amelyek egy-egy történelmi eseménynek állítottak emléket reflektálva a megjelenített személy korára is. Eredetileg a kolonnád bal oldalán Szent István (István koronát kap a pápától), Szent László (László legyőzi a leányrabló kunt), Könyves Kálmán (Dalmácia meghódítása), II. András (András kereszteshadjáratot vezet Jeruzsálem felszabadítására), IV. Béla (Béla a tatárjárás után felépíti az országot), Károly Róbert (morvamezei csata) és Nagy Lajos (bevonul Nápolyba) szobra emelkedik. Ezen az oldalon a Munka és Jólét, illetve a Háború allegorikus alakja emelkedik. A jobb oldali oszlopcsarnokon Hunyadi János (a nándorfehérvári győzelem), Mátyás király (a király tudósai körében), I. Ferdinánd (az egri vár védelme), III. Károly (a zentai csata), Mária Terézia (Vitam et sanguinem pro rege nostra Maria Theresia), II. Lipót (a korona visszahozatala Budára) és I. Ferenc József (koronázási jelenet) alakja, két oldalról a Tudás és Dicsőség, illetve a Béke szobra áll.

1919. május 1-jén történt az első újragondolása: az emlékművet vörös drapériával vonták be, Gábrriel arkangyal szobrát obeliszkké alakították át, és Marx hétméteres, gipszből öntött szobrát állították elé. Ekkor a Habsburg-uralkodókat – I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József szobrát – leemelték, s Ferenc József szobrát egy proletár szétverte. A szobrot helyreállították – de katonaruha helyett koronázási ruhában, korona nélkül jelenítették meg –, 1926-ra helyezték vissza.

A Tanácsköztársaság bukása, de még inkább a trianoni békediktátum után érkezett el az ideje az emlékmű új értelmezésének, amelynek több lépcsőfoka is volt. 1929-ben még a Habsburgok is szemtanúi voltak annak, amikor felavatták

az ismeretlen katona sírját, a hősök országos emlékkövét. 1932-ben megélték, hogy a tér megkapta mai nevét. A Hősök tere volt 1938-ban díszlete a 34. Eu-charisztikus világkongresszusnak is, ennek alkalmára kövezték le az addig virágágyásokkal díszített teret. A második világháborúban bombatalálatot kapott a kompozíció, így adódott a lehetőség diktatúra alatt a komolyabb át-alakításra is: pedig csak II. Lipót szobra semmisült meg, Mária Terézia alakja mindösszesen megsérült. A teljes építmény lerombolása helyett végül a kommunista párt az emlékmű elfogadhatóvá tétele mellett döntött, önmagát az igazi nemzeti eszme képviselőjeként feltüntetve. Ennek megfelelően a Habsburgok szobrait eltávolították, s helyükre a nemzeti szabadság szimbolikus alakjai kerültek: I. Ferdinánd helyére Bocskai István (Bocskai hajdúi harcban a császári zsoldosokkal), III. Károly helyére Bethlen Gábor (Bethlen szövetséget köt a csehekkel) – ez a két szobor eredetileg a Kodály köröndön állt Szondy György, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós és Pálffy János társaságában –, Mária Terézia helyére Thököly Imre (a szikszói harc, melyben legyőzik a labancokat), II. Lipót helyére II. Rákóczi Ferenc (Esze Tamás jobbágyeregével fogadja a hazatérő Rákóczit) és I. Ferenc József helyére Kossuth Lajos (Kossuth fegyverbe hívja az Alföld népét) került. Mivel a Rákosi-korszak emlékezetpolitikájába nem fértek bele, így a damnatio memoriae nem elfeledett eszközét használva alakították át. A szobrokat az elmúlt években egyébként restaurálták, némelyiket el is helyezték a Szépművészeti Múzeumban.

A világháborúban megsérült a hősök emlékköve is, melyet csak 1956. április 3-án – katonai tiszteletadás keretében – helyeztek vissza. 1989. június 16-án itt ravatalozták fel Nagy Imrét és mártírtársait. A 2000-es évekhez elérve látjuk, ahogyan a – gyakorta változó – politikai szándék mentén újra- és újraértelmezett történelmünknek emléket állító tér képes díszletként szolgálni az aktuális igényeknek megfelelően.

A tér legszimbolikusabb (és legszakraálisabb) alakja Gábiel. Egy gondolat erejéig kanyarodjunk vissza ábrázolásához, hiszen legutóbb a német megszállás áldozatainak emlékművén kapott központi helyet. A 2014-ben emelt – felavatási ünnepség nélkül átadott – mű Párkányi Raab Péter alkotása, célja szerint az 1944-ben, a német megszállás következtében elhunytaknak állít emléket. A kolonnádsor előtt emelkedik Gábiel sérült alakja, egyik szárnya hiányzik. Kezéből éppen kihullni látszik az országalma, amelyre a náci Németországot jelképező birodalmi sas készül lecsapni. A mű a következőképpen értelmezhető, s a nemzeti önismeret újabb sérüléseként azonosítható: az angyal a magyarság ártatlanságát fejezi ki, eszerint magyar oldalról a történelmi eseménynek nincs kormányzati felelőssége, csupán a németek fenyegetése jelenik meg az őket szimbolizáló sas által, amelyről nem derül ki egyértelműen, hogy nem egy turul volna, amelyet béklyóba köt a történelmi helyzet – ezt a lábát bilincselő 1944-es feliratú gyűrű érzékeltetheti. Az is elképzelhető, hogy a lehuny szemű angyal éppen odanyújtja az országot az ellenségnek, amely ugyancsak azt az értelmezést erősíti, hogy tehetetlenül, csupán elszenvedőként jelenik meg a magyarság

ebben a helyzetben. Ne feledjük – ahogy arra rámutatott Marosi Ernő –, a kompozíció előzménye Johann Nepomuk Ender a Magyar Tudományos Akadémia Allegóriája című festménye (1831), amelyen Hébét látjuk – az ifjúság és tudás istennőjét – mint az intézményt megtestesítő allegorikus alakot, aki a felfrisülés kelyhét tartja fel a Jupitert megjelenítő sasnak: táplálja, nem pedig sanyargatást szenved el tőle.⁷

Beszédes az is, hogy egy-egy közösség, nemzet hogyan viszonyul az épített örökségéhez, az épített környezetéhez. Elegendő arra gondolnunk, hogy nem lehet független a trianoni békediktátumtól sem az, ahogy a Szent István emlékévre (1938) készülve sor került a határon belül megmaradt várak, középkori központok – Esztergom, Székesfehérvár – műemléki helyreállítására, politikai reprezentáció volt ez is a két világháború között. A hazai emléanyagunk – az épített és a tárgyi versenyezhet abban, melyik jobban – sérült, tehát sebeket kell begyógyítani. Ezzel a folyamattal egyszerre reagálunk egy traumára, és rakjuk össze újra és újra az identitásunkat. Már ötszáz évvel ezelőtt is szükséges volt államok rendelkezése arról, hogy hogyan őrizzük meg értékeinket, aminek révén természetes, hogy beleszól abba is, hogy mit jelent a nemzet, és – kimondva-kimondatlanul – hogy milyen politikai, gazdasági érdekek szerint kell ezeknek a döntéseknek megvalósulniuk.

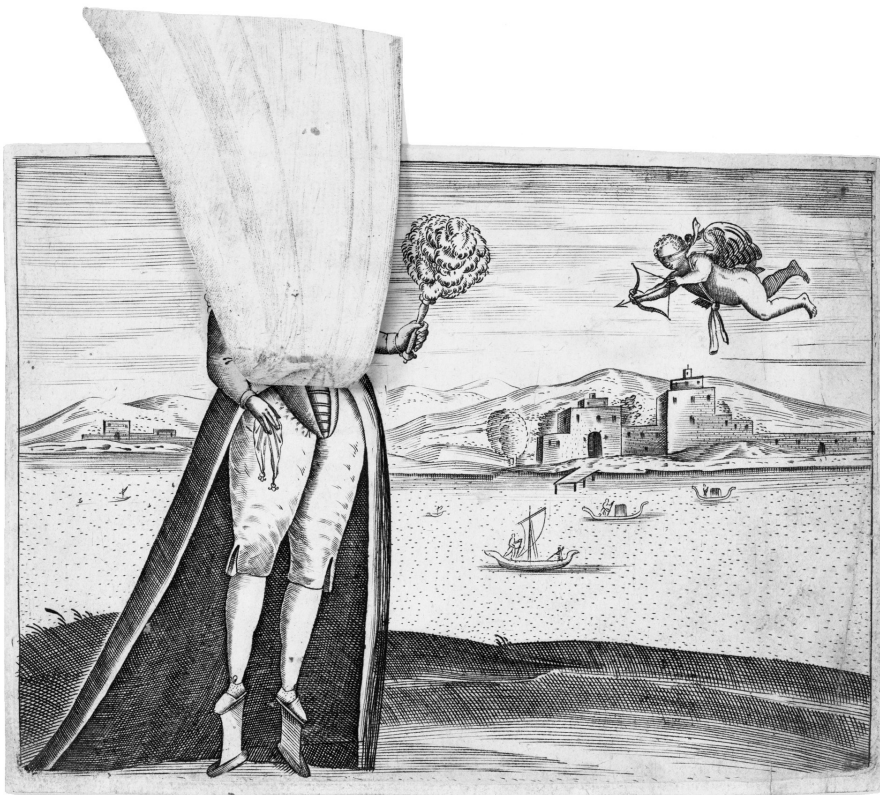
Amikor a nemzeti traumákra adott válaszként beszélhetünk egy-egy épület megtartásáról, felújításáról és annak módjáról, akkor beszélünk kell a Vigadóról is. Az építészetben szinte egyedülinek tekinthető Feszli Frigyes és a nemzeti építőstílus megalkotásának vágya, amelynek egyik legizgalmasabb példája a Pesti Vigadó (1859–1865). Az épület a korszak nemzeti identitása szempontjából is kivételesen fontos, hiszen a korábban helyén álló Redoutot – amelyet Pollack Mihály tervezett, és aminek termében ülésezett az első népképviselői országgyűlés 1848 júliusában, amelyen Kossuth 200 000 főnyi katonát és a harcok folytatásához szükséges pénzerőt kért és kapott – Pest 1849-es bombázásakor mint a magyarság számára szimbolikus épületet szétlőtték, s az új épület a szabadságharc utáni első nagy középítkezésnek volt köszönhető. Az építés az árkádsorral a tornácos parasztházakra kívánt utalni, míg az oldalhomlokzaton a magyar motívumkincsből kölcsönzött vitézkötés jelenik meg.⁸

A 2017-ben Citrom-díjban⁹ részesített füzéri vár felső zöldházának nevezett terem a rekonstrukció keretében ornamentális festést kapott. A kompozíció figurális részeit kecses vonalú, gazdag indázat öleli körbe. Analógiája jól azo-

7 Marosi Ernő: Derűre ború. Művészettörténeti megjegyzések. Elhangzott az MTA Történelmi emlékezet és történettudomány című tudományos ülésén, Budapesten, 2014. május 13-án. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=aOISB-EmIqk>

8 Komárik Dénes: A „félköríves” romantika építésze Magyarországon. *Építés- és Építészet-tudomány*, XVI, 1984, 139–193; Komárik Dénes: A nemzeti építőstílus keresése. Feszli és a pesti Vigadó. *Építészet Tudomány*, 1985, 127–136.

9 Citrom-díj 2017: <http://www.icomos.hu/Citrom-d%C3%ADj%202017/>



Ferrando Bertelli: Velencei nő felhajtható szoknyával, 1563 (Metropolitan Museum, New York)

nosítható, de maguk a kivitelezők is megnevezték: Árva vára zöldházának kifestését vették alapul. Rudolf Mihály a következőket írta ez év május 11-én válaszul a rekonstrukciós munkálatokat ért kritikákra: „A felső zöldház falfestése Árva vári analógiára készült. „Árva várában virágdíszes, Corvin János címerével ékesített s bizonyára az ő korából származó töredékek maradtak fenn” (Radocsay Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*, 27). „A művészeti terv leírása szerint Herzog Sigismund Jos Weninger festőművész festette a tiroli Freundsberg várában lévő »felső-zöldházat« 1476-ban, mely szintén vadász- és más világi jeleneteket ábrázol, s melynek stílusrokonsága alapján felmerülhet, hogy ugyanaz a művész készítette az Árva vári freskókat is. Árvára Corvin János 1482 után már hívhatta az előkelő körökben jól ismert festőművészt. Maximilian Mann müncheni festő csak restaurálhatta – Pállfy József gróf meghívására – a lovagtermet 1896 és 1919 között.”¹⁰

A füzéri várról jelenleg nem tudjuk, hogy díszítették-e freskók a középkorban, annál többet tudunk az árvai vár kifestéséről. Utóbbi jól dokumentált díszei alapján a füzéri kifestés olyan merész rekonstrukció, amely hatalmas tévedésen alapul, s az árvai vár történetének és kifestésének nem ismeretéről árulkodik. Az árvai várat Kubinyi Miklós vezetése alatt a XX. század elején felújították, ekkor került sor az egyik terem kifestésére is.¹¹ A munkával a bajor Mann Miksát (Maximilian Mann) bízták meg, aki 1907 nyarán el is készült vele. A tiroli Freundsberg várának freskóit vette alapul, annak szinte teljesen hű mását hozva létre. Ez a kifestés teljesen független az árvai középkori freskóktól, amelyeket Mann nem ismerhetett, mert azok később egy másik torony másik emeletén kerültek elő. Kubinyi Miklós és Rexa Dezső is mintegy mentegetőzve írtak a kifestésről a korabeli bírálatok miatt. Eleve a Műemlékek Országos Bizottságának jóváhagyása nélkül kezdtek bele a restaurálási munkálatokba, és a napilapokban éles kritika kísérette az 1907. évi kifestést, igaz, elsősorban a megbízott művész idegen volta miatt. A *Pesti Hírlap* 1907. június 15-ei számában olvashatjuk: „Rendkívül érdekes tehát e vár multja s nagyon helyes, hogy renováltatják, csak azt nem értjük, hogy miért bízzák a festést müncheni festőre. Talán hogy szarka- és cinegelábu német hősöket fessen a várfalakra?”¹² Majd a másnapi számban: „Ha tehát megjegyezzük, hogy az árvai várban hosszú időn át csakis német nyelvvel lehetett érintkezni, senki sem találhatja csodálatosnak, hogy a vár intézősége a restaurálás alkalmából is mellőzi a magyar művészeket, pedig nyilvánvaló, hogy a stíl tekintetében is jobb munkát végezhetnének.”¹³

10 Rudolf Mihály: Egy díj margójára. Építészfórum, 2017. május 11: <http://epiteszforum.hu/egy-dij-margojara>

11 Rexa Dezső: *Az árvai vár falképei*. Székesfehérvár, 1912; Kubinyi Miklós: *Régi és új falfestmények az árvai várban*, 1908; Hampel József: Kubinyi Miklós: Régi és új falfestmények az árvai várban. *Archaeológiai Értesítő*, 29 (1909), 79–80.

12 Az árvai vár renoválása. *Pesti Hírlap*, 1907. június 15., 11.

13 Az árvai vár. *Pesti Hírlap*, 1907. június 16., 9.

Az árvai várról tehát elmondhatjuk, hogy vannak ugyan megmaradt középkori freskói, de azok nem az említett középkori tiroli mester munkái. A füzéri kifestés nem is hozzájuk kapcsolódik, hanem Mann XX. századi neogót munkájához.¹⁴ A téves rekonstrukció alapján azonban azt hihetjük, hogy egy középkori, Tirolban működő mester nemcsak egy, de máris bizonyíthatóan két várunkat is kifestette. Az egyik ugyan 1907-ben, míg a másik 2015-ben készült, de e tények apró szépséghibák csupán a Magyar Királyság világi termeinek freskóit bemutató korpuzon.

A XV–XVI. századi divatnak megfelel a zöldindás díszítés, még ha igen sok kívánnivalót hagy is maga után a kivitelezés. A tárház (kincstár) kifestését Balogh Zsófia „ikonográfiai terve” alapján valósították meg. Úgy gondolta, hogy mivel Mohács után egy évig itt őrizték a Szent Koronát, erre emlékeztessen a fal díszítése: látjuk is a Szent Korona keresztpántjait megidéző körbefutó festést és az ablak két oldalán a Corona Graeca Pantocrator-lemezének két ciprusfáját, felettük Krisztus monogramjával. A kompozíció ilyen elrendezése alapján, amikor leülünk, a Trónoló Krisztus helyét foglaljuk el.

Hasonló félreértések történtek a diósgyőri vár lovagtermének díszítésekor is.¹⁵

A rom történelmi eseményt reprezentál, sokfajta pusztulást jelez, s ahogy az épület a közösség identitásának építőeleme, a sebek kezelése is jelzesszerű. Ezeknek az épületeknek a történelmi tanúságtétele nem helyettesíthető.¹⁶ Új állapotukban viszont letagadják a több száz éves pusztulást, megváltozik a történetük, sérthetlenséget sugároznak. A sebek „begyógyítása” sokszor a feldolgozatlan történelmi traumák problémáját mutatja, amire jelenleg az anakronisztikus romantizálás a válasz.

Az épített örökség tekintetében egy felvidéki, magyar többségi lakosságú falu válaszát is szeretném felvillantani. A helyzet sajátos: hiszen egy kisebbségben élő közösség identitásának záloga a középkori templom, amely valójában nem létezik, hiszen már a kora újkor során elpusztult, de a hozzákötődő kultusz miatt kápolnát folyamatosan létesítettek a romok között, s a tiltások ellenére is idezarándokoltak a hívők. Amikor aztán a 2000-es években lehetőség adódott arra, hogy újraépítsék a templomot, amelyet átfogó régészeti kutatás nem érintett, akkor – figyelembe véve a terület természeti értékeinek óvását is – egy végtelenül egyszerű megoldást választottak, ami a történelemhamisítás csábító eszközeivel sem él. A debrődi Szent László-növénytemplom jelzi a középkori templom lehetséges tömegét, illetve leginkább szimbolizálja annak valamikori

14 Erre bárki rájöhethet pár órás kutatás után, tudniillik az „árvai vár” kifejezésre egyetlen találatot, Rexa Dezső munkáját adja ki a Szépművészeti Múzeum Könyvtárának online is elérhető katalógusa.

15 Vö. Mezei Emese: A középkor XXI. századi hazai képéhez. In *Budapesti Könyvszemle*, 29 évf. (2017), 31–36.

16 Hanno Walter Kruft: Rekonstruktion als Restauration? Zum Wiederaufbau zerstörter Architektur. *Kunsthistorik*, 46 (1993), 10. szám, 582–589.

létezését és jelzi, hogy a hozzákötődő emlékezet aktív. Az épület így alkalmas istentiszteletek megtartására, miközben nem állítja magáról azt, hogy épen áll Szent László kora óta.¹⁷

A lelkes munka nem lehet mentség a se nem kreatív, se nem képzeletgazdag, felszínes és történelmietlen produktumokra. A civil buzgalom és az élménykereskedelem – amely amatőr lelkesedéstől hajtva kizárja a szakembereket a szakkérdésekről való döntésből – nem egyszerű „Akadémia-ellenesség”, hanem tudományellenesség, ami mára nemcsak a bölcsészeket és társadalomtudósokat, de az orvostudományt, a kémiát és a fizika törvényeit is megkérdőjelezhetőnek tartja, és meg is kérdőjelezi.¹⁸ A képzett szakemberek, tudományos kutatók munkáját nemzetellenes történelemhamisításnak, szellemi hazaárulásnak titulálva vonják kétségbe a kutatási eredményeket, és teszik tönkre a tudomány tekintélyét. A független, alternatív tudományosság – alternatív orvoslás, alternatív valóság – a populizmus segítségével tör egyre előre, és okoz beláthatatlan és visszafordíthatatlan károkat, amíg a tudományos élet – színtelennek és lelkesedés nélkülinek mutatkozva – hallgat, vagy legalábbis nem találja saját hangját, amellyel a közönségét is meg tudja szólítani. Innen nézve ezek a felújítások számunkra is figyelmeztetések: a művészettörténész mindenkori feladata, hogy ne engedje az emlékezetet elferdíteni, de nyújtson egészséges lehetőséget a traumák feldolgozására és a történelmünk ünneplésére is.

Evangélikus művészettörténészként

Az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarországon 1 340 143-an voltak evangélikusok, míg a népesség több mint fele, 10 888 138 fő volt katolikus, addig 2 025 508 görögkatolikus, 2 987 163 ortodox, 2 621 329 református, 932 458 izraelita, 74 296 unitárius, illetve 17 452 kisebb felekezetű élt az országban. 1920-ra ezek az arányok teljesen megváltoztak: a lakosság 63%-a katolikus, a 21%-a református lett, a többi felekezet pedig vesztett a súlyából. Evangélikusnak ekkor összesen 497 012 fő vallotta magát.¹⁹ Ez a népszámlálás nemcsak a trianoni

17 Isó M. Emese: A debrődi egykori Szent László-templomról és a lovagkirály helyi kultuszáról, In *Lovagkirály*. Szerk. Isó M. Emese. Nyíregyháza–Kolozsvár, 2019, Hierotheosz Egyesület–Iskola Alapítvány Kiadó–Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 250–256.

18 Elég itt megemlítenünk a Kossuth Kiadói Csoport alá tartozó Ventus Commerce Kft. által kiadott „Amiről az orvos nem mindig beszél” című havilapot, ami egy brit lap magyar kiadása, amely ellen rémhírterjesztés miatt indult kampány, a *British Medical Journal* pedig jelezte, hogy az újságban komoly csúsztatások vannak, illetve kifejejtette a mellékhatásokat. Vagy nézzük meg a magyarországi lapos Föld-hívők meglepően széles taborának egyik fő fórumát: <https://nagybarnabas.com/categories/lapos-fold>.

19 Ld. Népszámlálási Digitális Adattár:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statisztikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

békediktátum utáni állapot felmérése miatt, de az első világháborús veszteségek megismerése okán is jelentős volt. A lutheránusok – akiknek lélekszáma szinte harmadára csökkent – sorsa jól jelzi, hogy vallásfelekezetek évszázados szerkezete bomlott fel, ezzel nemcsak átalakítva, de ellehetetlenítve is a társadalmi-kulturális beágyazottságukat.

Az 1920 decemberében tartott egyetemes közgyűlésen hangzott el Zsigmondy Jenő bányakerületi felügyelőtől, hogy: „Hazánk megcsonkítása maga után vonta magyarhoni egyetemes egyházunk megcsonkítását is”²⁰ – ez a számokra tekintve egyértelmű, nem beszélve az egyes gyülekezetek szétveréséről és személyes tragédiákról, amelyeket a statisztikai adatok rejtjenek. Hosszan lehetne sorolni azokat a lutheránus iskolákat, kollégiumokat, amelyeket a csehszlovák államhatalom bezárított. A kisebbségi léttel járó üldöztetésekre is túl sok példát hozhatunk. 1920 után Kovács Sándor pozsonyi teológiai tanárt internálták, Egyed Aladár sajkógömöri lelkészt kiutasították Csehszlovákiából, Mózes Árpád későbbi evangélikus püspököt 1956 után a Duna-deltába hurcolták kényszermunka-táborba, Farkas Ferencet ugyancsak kiutasították Csehszlovákiából, de ikladi lelkészként nem találta meg a helyét: gyülekezetével való konfliktusa miatt kényszernyugdíjazták, végül a reformátusoknál temetkezett.²¹

Az eredetileg soknemzetiségű egyház – magyar, német, szlovák és vend – megszűnt létezni, a megmaradt nemzetiségek között pedig feszültség született (pl. az erdélyi szászok támogatták Erdély egyesülését Romániával, elsősorban a magyarok kisebbségpolitikája miatt), ami népi és fajvédő ideológiák szerint megfogalmazott vitákat generált az egyházon belül is.

Nem céloim az egyházak elmúlt 100 éves történetére reflektálni – ezzel kapcsolatban olvashatjuk Pál Zoltán tanulmányát e lapszámban –, vagy arra, hogy hogyan veszítették el folyamatosan társadalom- és kultúraformáló erejüket, csupán az örökségre, amellyel ritkán nézünk szembe. Luther hangsúlyozta, hogy az evangélikus egyház apostoli alapítású. Ennek megfelelően a németországi templomok őrizték meg a legnagyobb arányban a középkori felszereléseket, liturgikus tárgyakat, hogy korai alapításukat, ősiségüket minél hatékonyabban deklarálhassák önmaguk számára is. Ezzel szemben sok helyen jellemző ezek tagadása, ami azon a téves elképzelésen alapul az egyházon belül, hogy ami régi, az egyenlő azzal, ami katolikus (elegendő a liturgiával és a liturgikus öltözékekkel kapcsolatos, igen eleven és izgalmas vitákra gondolnunk). Ezzel a saját identitásunkat és múltunkat hamisítjuk meg. A mai Magyarországon szinte nincs középkori eredetű evangélikus templom, azok határon túlra szorultak. Hogyan viszonyulhatunk így elveszett (és folyamatosan vesző) örökségünkhöz?

Az erdélyi evangélikus egyház évszázadokon át a szászok népegyháza volt. 1921-ben, a békediktátumot követően, a magyar többségű egyházközségek

20 Zsigmondy Jenő: Egyetemes közgyűlés. In *Evangélikusok lapja*, 6. (1920. december 5.), 4.

21 Czente Miklós: Trianon. Emlékezni – vagy nem lenni. In *Evangélikus Élet*, 70 (2005), 24, 1., Ordass Lajos: *Naplóm*. Szerkesztette Isó Gergely (kézirat, várható megjelenés: 2020).

kiváltak a „Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházból” megalapítva a „Romániai Evangélikus-Lutheránus Egyházat”. A második világháborúban az erdélyi szászoknak kedvezett, hogy Románia Németország oldalán állt, de amikor átállt a szövetségesekhez, a szászok menekülni kényszerültek, ekkor sok erdélyi szászt deportáltak munkatáborokba, s a folyamatos kivándorlások mellett bekövetkezett a szászok erőszakos kitelepítése is: szórványegyházzá lett az evangélikus. Mára belső reformokkal, külső anyagi és szellemi támogatással, sokban építve az erődtemplomok turisztikai vonzerejére, megerősödött és stabilá vált a megkisebbedett egyház: „Az erdélyi magyar evangélikus egyházhoz ma hozzávetőleg harmincezer hívő tartozik, akik harminckilenc gyülekezetben és száztizennyolc szórványközösségben gyakorolják hitüket. A szász evangélikusok száma jóval alacsonyabb: 2011-ben alig több mint ötezen vallották magukat az egyházhoz tartozónak.”²²

Magyarországról nézve számos elnéptelenedett, kiürített falut, gyülekezet nélkül maradt templomot, pusztulásra ítélt épített örökséget jelentenek az egykori erdélyi evangélikus templomok. A Nagyszeben közelében fekvő Doborka templomának története a XIII. század első feléhez nyúlik vissza. A 2000-es évek elején még szép, gondozott állapotban állt, azonban 2012-re a padokat összetörték, s 2015-ben sem volt ugyan üres a templom, de gyülekezetét lovak és tehének alkották. Hasonló helyzetben van a korábban reformátusok által használt nagyercsi templom, melynek kertjében ugyancsak lovak legelnek, galambházként működik: állapota veszélyeztetett, fenntartó gyülekezet nélkül maradt. Csupán az utóbbi években – a Teleki László Alapítványnak köszönhetően – kezdődtek meg a templom karbantartási munkálatai. Emblematikusabb Kiszsolna temploma, melynek szász gyülekezetét kitelepítették. A gyülekezet nélkül maradt templomot nem vette át a helyi ortodox közösség, helyette újat emeltek maguknak. A kilencvenes évekre a hajó mennyezete teljesen megsemmisült, a helyiek traktorral döntötték le a déli falat, a beázások gyors pusztulást jelentenek. Dokumentációja és kutatása jelentette volna „megmentését” legalább az emlékezet számára. Ennek következtében 2014-től helyszíni bejárásokat tartottak, s a falakon lefolyó víznek köszönhetően freskók bukkantak elő. Megmentésükét is ez jelentette: a zsolnai falképben Giotto di Bondone elpusztult – amely egykor a római Szent Péter-bazilika előcsarnokát díszítette – Navicella-mozaikjának másolata bukkant elő.²³ A szenzációs felfedezés támogatókat szerzett a templom megmentésére, bár számos akadályba ütközött, legfőképpen a helyi ortodox gyülekezetbe, akik ekkorra tulajdonukban tudhatták a templomot, s nem használták, de aktívan tettek a romlásáért, hogy ne legyen mementója annak,

22 Wekerle Szabolcs: Ha hívek nélkül marad Isten háza. Mentendő erdélyi evangélikus templomok: <https://www.evangelikus.hu/nelkul-marad-isten-haza>

23 Kollár Tibor: Lehetetlen küldetés? A kiszsolnai templom megmentése. In *Országépítő*, 28 (2017), 1, 66–67. Papp Szilárd: A gyarapodás és enyészet útján: Kiszsolna középkori plébániatemploma. In *Műemlékvédő*, 2016, 1–46.



Salamanca, Catedral Nueva

hogy volt valamikor ott más gyülekezet és nemzetiség, mint a sajátjuk. Az épített örökségnek így a vallási közösségek és nemzetiségek elleni atrocitásokat is el kell szenvedniük, hiszen szimbolikus erővel bírnak. Végül, a nyilvánosság-nak hála, úgy tűnik, megmenekül az épület. Az eset nem egyedülálló, s a legelkeserítőbb, hogy a funkcióvesztés miatt állaguk megmentése még nem jelenti a tényleges túlélést. Ha deszakralizálás árán is, de funkciót kell kapniuk az épületeknek ahhoz, hogy túléljenek.

Remek kezdeményezés ebben a tekintetben az, hogy a szászbogácsi templomot és lelkészlakot az egyház nyári egyetem keretében egyetemisták rendelkezésére bocsájtja. A nyári egyetem résztvevői a magyarországi és romániai művészettörténet, építészettörténet és restaurátor képzés egyetemi műhelyeiből kerültek ki, így hallgatók és oktatók képviselték a Babeş-Bolyai Tudományegyetemet, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet, az Eötvös Loránd Tudományegyetemet, a Károli Gáspár Református Egyetemet, a Magyar Képzőművészeti Egyetemet és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemet is. A 2019. július 28. és augusztus 5. között megrendezett nyári egyetemen minden tanszékről egy-egy vezető oktató és három-három hallgató vett részt. A program célja az volt, hogy a hallgatók számára korszerű művészettörténeti, műemléki és restauratori ismereteket nyújtson. A nyári egyetem része volt a helyszíniül szolgáló szászbogácsi (Bogeschorf, Băgaciu, ma Románia) evangélikus templom bejárása is, melynek célja volt a templom építéstörténetének, műemléki értékeinek felmérése és az épületet ért legfontosabb műemléki beavatkozások áttekintése. A terveknek megfelelően sor került a templom nyugati és déli kapujának felmérésére.²⁴

Jellemző azonban, hogy a fogyatkozó gyülekezetek nem képesek támogatás nélkül – elég Oltszakadát, Halmágy, Dicsőszentmárton templomaira gondolnunk – megmaradni. Az állami támogatások jelentik a túlélést vagy éppen a létező igények kiszolgálásának egyetlen lehetőségét, mert saját iskola és óvoda építését – hiába van gyülekezet – önerőből nem képesek vállalni (erre bőségesen találunk példát határon belül is, ma a templomépítések meghaladják az egyházközösségek erejét).

A felvidéki magyar evangélikusság ma többszörösen is kisebbség: Szlovákiában nagyjából 370 ezer fős az lutheránusok száma, ebből 5-15 ezer fő magyar. Ez a szám a második világháború után még sokszorososa volt, nagyjából harmincezer magyar ajkú evangélikus élt a Felvidéken a szlovák és német ajkú hívők mellett, kétnyelvű gyülekezetekben kiterjedt lelkészgárdával. Azonban az utóbbi évtizedekben a lelkészeket olyan gyülekezetekbe helyezték, ahol nem voltak magyarok, így a lelkészutánpótlás leépítésének is megvoltak az indítékai papíron: nincs szükség magyar tanítókra, hiszen nincs magyar gyü-

24 A program támogatói: Nemzeti Kulturális Alap, Bethlen Gábor Alap, Pro Professione Alapítvány, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, Arcus Egyesület. Bővebben: <https://www.evangelikus.hu/190807-szaszbogacs>

lekezet. Ennek hathatós eredménye volt, hogy sokan a reformátusoknál találtak helyet.

A helyzet a rendszerváltozással sem változott lényegét tekintve. A magyar ajkú evangélikusok szórványban élnek, így ritka, ha anyanyelven hallgathatják Isten igéjét, hiszen sokszor nem is hivatalos úton, csak a szolgáló lelkész jóindulatán múlik, hogy engedi magyar kollégáját igét hirdetni. Bár vannak még teljesen magyar gyülekezetek – főként Gömörben: ilyen a sajjögömöri, a gömörpanyiti, a gömörhosszúszói, a kuntapolcai, valamint a balogpádári –, az oktatási törvény értelmében nem lehet hivatalosan hittant tanítani magyarországi tankönyvekből. Szlovákiában semmilyen evangélikus egyházi, a hitéletet gazdagító irodalom nem jelenik meg magyarul. Hiányoznak a megfelelően képzett hitoktatók és kántorok is. Több helyen zsinati határozat ellenére sincs magyarul szolgáló lelkész – ez kirekeszti a híveket is az egyházi életből. Ritka, de létezik, hogy szlovák lelkészek magyarul tanulnak, hogy szolgálatukat teljesebbé tethessék.²⁵ A hivatalos programok azonban a mai napig nem tükrözik a magyar gyülekezetek létét. A reformáció emlékére kapcsán megrendezett alkalmak kizárólag szlovákul folytak szlovák kiadványokkal: sem irodalom, sem énekeskönyvek nem készülnek magyarul – annak ellenére, hogy a reformáció egyik legfontosabb törekvése az anyanyelvű istentiszteletek bevezetése volt.

Szlovákiai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház jelenleg – 2019. júniusi hír – egyetlen felvidéki származású, magyar nemzetiségű lelkészt alkalmaz. Mivel a szórványban élő magyarság megmaradásának záloga a változás, az együttműködés hűsbavágóan fontos, legalábbis az egyik oldal számára.²⁶

Az egyik kiutat itt is a műemlékek jelentik. A gyülekezeteknek fel kell ismerniük és deklarálniuk, mi tartozik az ő múltjukhoz, hagyományaikhoz, hogy újra aktív résztvevői lehessenek az adott társadalomnak. Integrálódniuk kell önfeladás nélkül, megkapaszkodva a nyilvánosság erejében.

De elkeserítő példa a pesti szlovák evangélikus gyülekezeté is. Az elsősorban vallási és lakóhelyi összetartozás nyomán szerveződött gyülekezet 1854-ben vált ki a pest-budai evangélikus egyházból. Az ezt követő időszak jelenti a közösség virágkorát, hiszen a következő évtizedekben saját iskolát, lelkészlakot, templomot építettek, minden anyagi nehézség ellenére törekedve arra, hogy idővel önálló, független lehessen a gyülekezet. Az 1893 és 1894 között kiépült Luther-udvar (Budapest, VIII. kerület) külső homlokzata a kiadásra szánt bérházat láttatja, a kilenc lépcsőházas és hat kisebb udvarral rendelkező épület-együttes rejti a hatalmas templomkertet és a templomot.

A trianoni döntés után a szlovák gyülekezet egy része áttelepült Csehszlovákiába. Megszűnt az oktatás, elmaradtak a keresztelek, konfirmációk és esketések

25 Nagy Olivér: S. O. S., szlovákiai magyar evangélikusok... Megjelent: <https://maek.lutheran.hu/hirek-esemenyek/s.-o.-s.-szlovakiai-magyar-evangelikusok>.

26 Horváth Szomolai Andrea: Hitelesen kell szolgálni. Megjelent: <https://ma7.sk/tajaink/hitelesen-kell-szolgalni>

is, s a bérházakból származó bevételt is csak rövid ideig élvezhette a gyülekezet az államosítás előtt, ami a hitéletet is ellehetetlenítette, hiszen arra sem volt ráhatásuk, hogy kinek és milyen használatra adják ki a lakásokat, boltokat. Egy 1964-es jegyzőkönyvben már eldőlt kérdésként tárgyalják a templom eladását. A templom ezután lett előbb irodaház, bemutatóterem, fotólaboratórium, könyvesbolt, majd diszkó, bingókert, turkáló s utóbb harcművészeti központ.²⁷ Külön keserű mosolyt okoz ez az „Erős vár a mi Istenünk” köszöntést felidéző Luther-szoborral a homlokzaton – a „sporttemplom” most újból eladó.

2011-ben – a legutóbbi népszámlálás során – 215 093 ember vallotta magát Magyarországon evangélikusnak. Ugyan az elemzések szerint többen „rejtőzködők”,²⁸ a számok mégis megrendítőek: a rendszerváltás után sem sikerült a traumákból felállnia az egyháznak, lélekszáma kevesebb mint ötödere esett azzal szemben, hogy az elszabotált és félresikerült rendszerváltáskor abban reménykedhettek az egyházak, hogy rendezni tudjuk közös ügyeinket.

A máig fennálló problémát Sólyom Jenő 1939-ben a következőképpen fogalmazta meg: „az evangélikus egyházközség sem a magyarok, a tótok, a németek egyházközsége, nem azoké olyan értelemben, hogy más nemzetiségű vagy más ajkú evangélikusoknak semmi közük ahhoz”. Ennek a káros, az egyház lényegétől elszakadó mentalitásnak a gyökereit „a felvilágosodás kettős rontásában” nevezi meg, amely „az egyházközséget összetévesztette az egyesületekkel [...] az evangélium szolgálatát összecserélte a kultúrmunkával”.²⁹

A helyzet súlyosságát nehéz érzékeltetni, hiszen felmerülhet a kérdés, hogy egy soknemzetiségű, soktényezős közösség esetén lehet-e valós egységről beszélni, miközben tudjuk, hogy a határokon belül maradtak szellemi hátországukat vesztették el. A ma határon túli evangélikusság elválaszthatatlan része a magyarhoniaknak és identitásuknak, akárcsak az énekhagyományokat nézzük (Tranoscius-énekeskönyve), vagy más olyan eredetileg helyi szokásokat, amelyek egyetemessé lettek egyházunkban: jelzik a nemzetiséget nem megtagadó, annak sajátosságait megőrző és továbbadó egységet. Az etnikai sokféleség önmagában nem lett volna elég ahhoz, hogy felbomlasszon egy államot (főleg nem az etnikai tömböket átszabdalo módon), ráadásul ez a sokszínűség előtte 920 éven keresztül működött.

27 Jób megpróbáltatásai – egy evangélikus gyülekezet sorsfordulója (Utrpenia Jóba – peripetie jedného evanjelického zboru. A pesti szlovák evangélikus gyülekezet emlékkönyve) pamätnica peštianskeho slovenskeho evanjelického zboru. Budapest, 2012, Budapesti Szlovákajkú Evangélikus Egyházközség.

28 Harrach Gábor: A magyarországi szekularizáció egyes statisztikai összefüggései. Történelmi keresztény egyházak térvesztése a 2011-es népszámlálás tükrében. Budapest, 2013. https://evangelikus.hu/sites/default/files/szekularizacio_2013.pdf

29 Sólyom Jenő: A reformáció egyházának szolgálata a nemzetek közt. In *Belmissziói munkaprogram, 1939–1940. Győr, 1939, Magyarországi Evangélikus Egyház*, 230–235. Korányi András: Az evangélikus egyház és a nemzeti, nemzetiségi kérdések a bécsi döntések után. In *Teológia és nemzetek*. Budapest, 2016, Luther Kiadó, 107–118.

Ma sem szabad, hogy az egyház ügyei az aktuális politikai diskurzus játékszerévé váljanak. Mindeközben eszköztelen, bizonyos önerő nélküli otthonteremtésen fáradozik, rákényszerülve az állami segísége. A munka felől való rendelkezést – legyen az segélyszervezetként való működés, ígírdetés, oktatás – meg kell osztania külső tényezőkkel: társadalommal, polgári közösséggel, állammal, felsőséggel, hiszen szinte vagyonnélküli. A korábbi befektetéseik, amelyekből fedezetet tudtak előteremteni, mára nem léteznek, miközben átvállalnak olyan feladatokat, amelyeket az állam nem képes megoldani.

Eközben meglepően intenzív – obszcén és fröcsögő – vallás- és egyházellenességgel találják szemben magukat az egyszerű hívek is, amely ráadásul mára szalonképes, egészen elfogadott lett. A kommunizmus egyházüldözésének és antiklerikális propagandájának öröksége ez is, amely részben odavezet, ahová az emlékezethamisítás is: környezetünk díszletté válik, nem éljük meg, nem használjuk köztereinket, kiürülnek a tartalmak, eltávolodunk attól, hogy meg merjük élni a transzcendenst, amelyet a művészetek is újra és újra kínálni igyekeznek.

Munkavállaló művészettörténészként

A tudományos életben többen is azt érzékeljük, hogy elmaradt a rendszerváltás. Ennek okait nehéz rekonstruálni, főként hogy leginkább elszenvedője, semmint értője vagyok.³⁰ Amit tapasztalok az az, hogy a bölcsészettudomány számos területén érzékelhető, hogy a szocializmusban lehetőséget és a tudományos szférában állást kapók monopolhelyzetbe kerültek, s helyzetüket igyekeztek rögzíteni: valamiféle céhként a privilégiumok féltése okán annak őrizgetése vált jellemzőjükké, saját hatalmuk megszilárdításában váltak érdekeltté. Így ők vehettek részt nemzetközi konferenciákon, kutathattak külföldön és kerültek döntéshelyzetbe, ha az utánpótlásról volt szó. Azzal, hogy az értelmiség részérdekét mintegy a társadalom összérdekét láttatták,³¹ a tudományos szféra már nem tudott kulturálisan kapcsolódni a társadalomhoz, amely így ténylegesen arra szorult mára, hogy megtanulja újra társadalmi hasznát kommunikálni. Ennek van a mai napig kárára az áltudományok előretörése a tudomány minden területén: a társadalom egy része valamiféle összeesküvés-elmélet képviselőiként látja a történelmünket meghamisító, a halálos betegségek gyógymódjait eltitkoló, környezeti problémákat kitaláló akadémikusokat, tudósokat. Ezek az eredmények pedig jelenleg hatékonyabban jutnak el a nyilvánossághoz színes-szagos magazinok és szenzációhajhász főtípusok segítségével.

30 Vö. Veress Ferenc: Elmaradt a rendszerváltozás a tudományos életben, in *Magyar Nemzet*, 2013. november 12., 6. ill. a válasz: Fodor Pál: Rendszerváltozás a tudományos életben – Válasz Veress Ferencnek, in *Magyar Nemzet*, 2013. november 20., 6.

31 Vö. Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.

A társadalmi bázis és a támogatottság hiányának láthattuk az elmúlt hónapokban is a hatását, amikor a belső és tudományosan is szükséges átalakulások helyett kívülről próbálták átszervezni az Akadémiát. A megcsonkítás eredményeképpen a kutatóhálózatot átvette a kormánytöbbség, s sajnálatos módon az akadémiai közösség csupán kisebb eredményeket tudott elérni. Hogyan kommunikálta vagy kommunikálja azóta eredményeit? Az intézményt ért támadásokkal párhuzamosan megkezdődött egy jól tematizált, a nyilvánosság számára könnyen elérhető és érthető kommunikáció az MTA facebook-oldalán,³² rendszeres bejegyzéseik több mint tízezer embert érnek el. Emellett elindították a tudomany.hu internetes oldalt,³³ melynek kifejezetten az áltudományok elleni küzdelem a célja. Elsősorban egészségüggyel kapcsolatos írások kaptak eddig helyet a felületen – oltásellenességtől a misztikus gyógyító energiáig –, illetve egy pár östörténettel foglalkozó írás is felkerült, melyben reflektálnak a finnugor-eredet kérdésére, genetikai vizsgálatok eredményeit közlik. Az oldal 2018 áprilisában indult el, eddig kevesebb, mint húsz cikket jelentetett meg, a legutóbbit tavaly szeptemberben. Bár ez a felület lehetne az, amin hatékonyan, gyorsan, röviden és közérthetően kommunikál a tudományos szféra, sajnos lassan frissül. Ez a két csatorna pedig jellemzően nem elébe megy a nyilvánosságnak, nem megkeres, hiszen csak a saját felületeiken érhetők el. A javuló kommunikáció tehát még nem éri el a többség ingerküszöbét, de jó az irány. A kiadványok tekintetében is elsősorban a szakmának szóló köteteket jelentet meg. Értelemszerűen az Akadémia az a hely, ahol olyan alap kutatásoknak kell megszületniük, amelyek alapját szolgálják azoknak a kiadványoknak, amik a nagyközönség számára is kommunikálják a tudományos eredményeket. Azonban ez a fajta működési logika hiányzik, nincs olyan intézet vagy műhely, amelynek ez volna a feladata, s ezt egyik szakmailag elismert fórum sem veszi magára (civil kezdeményezéseket nem ide számítva, amelyek rá vannak szorulva a nyilvánosságra, s képesek meg is szólítani azt). A nagy lélegzetvételű kiadványok mellett talán a Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések című sorozat az, aminek darabjai ténylegesen eljutnak az olvasóközönséghez, hiszen kedvező áron elérhetők a Libri könyvesboltok polcain is. A Mindentudás Egyeteme, bár pozitív megítélésű volt, 2011-ben véget ért. Ehhez hasonló kezdeményezést még nem indított az Akadémia, pedig a TED (Technology, Entertainment, Design – technológia, szórakoztatás, dizájn) konferenciák világszerte igen népszerűek.³⁴

Az alapproblémához visszatérve: egyes kutatók monopolhelyezete mára az alulfinanszírozottság miatt öröklődik. Akinek sikerül álláshoz jutnia, az rákényszerül, hogy álláshalmazással tegye jövedelmezővé helyzetét. Egy másik ok, amely ezt a folyamatot generálja az a presztízsféltés, és az is – harmadik elemként –, hogy maguk az újonnan létrejövő tanszékek, kutatócsoportok is

32 <https://www.facebook.com/MTA1825/>

33 <https://tudomany.hu/>

34 <https://www.ted.com/>



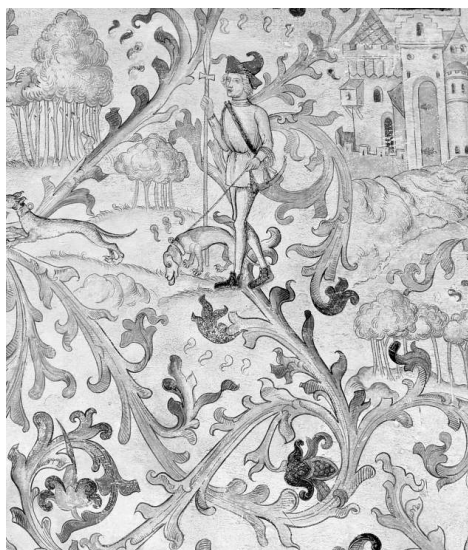
A Hősök tere 1959-ben, balra a Millenniumi emlékmű, jobbra Kiss István Tanácsköztársasági emlékmű tanulmánya [fenn]



Herzog Sigismund Jos Weninger freskója a 15. századból (Freundsberg), 1907-ből (Árva) és 2015-ből (Füzér) [jobbra]



Doborka temploma [lenn]



a már elismert, kialakult egzisztenciával rendelkező kutatókat kéri fel. Így fordul elő az, hogy az egyes kutatási területeken belül – hiába az egymástól független akadémiai kutatóhely, az egyetemi tanszék, esetleg az azon belül működő kutatócsoport, illetve az államilag létrehozott kutatóintézetek – ugyanaz a pár személy uralja a témákat, ezzel megszüntetve a valós tudományos viták, az eredmények ütköztetésének lehetőségét, a valós párbeszédet (csupán Karinthy-féle diskurzusnak lehetőséget adva: álomban két tudós voltam és vitakoztam egymással). Ezt a hiányt tudják néhol civil egyesületek enyhíteni, amelyek azonban csak pályázati úton – projektekhez kötötten – finanszírozhatók, tehát függetlenségük sérül.

Ez a fajta állás- és poszthalmazás sok helyről kiszorítja a fiatalokat, nemzedékeket ellehetetlenítve, pályaelhagyóvá téve. Ezt a problémát észelve 2019-ben megalapították ugyan a Fiatal Kutatók Akadémiáját (FiKA?), amely az MTA-val együttműködve képviseli a fiatal tudósokat, de tagja csak az MTA köztestületének tagjaiból kerülhet ki.

Az egyetemek, kutatóintézetek ugyancsak alulfinanszírozottság miatt kényszerülnek arra, hogy szűkítsék, ne pedig bővítsék állományukat, ezzel azonban káros folyamatokat indítanak el, amelyek sokkal nehezebben lesznek visszafordíthatók. A hitelvesztés pedig, amelynek tehát nem csak a bölcsészettudományok az áldozatai, arra ösztökéli a kutatókat, hogy nyilvános fórumokon fogalmazzák meg hasznosságukat.

Kifejezetten a művészettörténészek helyzetére reflektálva látnunk kell, hogy a gyűjtemények feltétele, hogy legyen mellette művészettörténész, hiszen a múzeum törvény által meghatározott feladata a gyűjtés, feldolgozás és közreadás: „A múzeum a kulturális javak tudományosan rendszerezett gyűjteményeiből álló muzeális intézmény, amely a kulturális javakat és a szellemi kulturális örökség elemeit tudományos, örökségvédelmi, oktatási és ismeretátadási céllal gyűjti, megőrzi, feldolgozza, kutatja és kiállítja, továbbá egyéb formákban közzé teszi. Tevékenységével elősegíti a természeti, társadalmi, művészeti, kulturális és tudományos összefüggések kutatását, megértését, nyomon követi azok jelenkori változásait és folytonos művelődésre ösztönöz.” (1997. évi CXL. törvény 42. § (1) bek.)

Mivel a gyűjtemények államiak, így a szakma is teljes mértékben függ az államtól. Gyakorta jellemző, hogy kihalásos alapon lehet múzeumi álláshoz jutni (de gyakran a nyugdíjazással párhuzamosan nem meghirdetnek állást, hanem megszüntetnek posztokat), s megszokott, hogy már az állás meghirdetése előtt megvan a jelölt. Ez néha egyértelműen kiderül a kiírásokban megfogalmazott különös elvárásoktól, amikből érezhető a személyre szabottság, vagy az a nem túl elegáns forma, miszerint a határidő másnapjára már eredményt ígérnek... Így az a veszély fenyegeti a tudományos életet, hogy a vitathatatlanul tehetséges, de saját pozíciójuk bebetonozásán fáradozó kutatók egy személyben döntenek karrieréről, viszont nem minőségi kritériumok szerint, hanem személyi kérdésként kezelik (kontraszelekció).

A fent körvonalazott folyamat eredményez munkanélkülieket abban az esetben, ha kitartanak témájuk mellett, illetve teljesen kiszolgáltatott hallgatókat és pályakezdeket – itt és most nem beszélve az elrontott felsőoktatási folyamatokról. Az egyetemi ösztöndíj a megélhetésre nem elég, olyan elköteleződésekre kényszeríti a hallgatókat, amelyek konzerválják a rossz beidegződéseket. Az ösztöndíjak mellett a tanulmányi szerződések szinte tiltják az állásvállalást, tehát más pályázati forrásokhoz kell fordulniuk a hallgatóknak (amelyek gyakran tiltják, hogy a szakdolgozati/disszertációs témával azonos legyen a kutatni kívánt terület), amelyek folyamatos határidőket és beszámolási kötelezettségeket jelentenek a tudományos kutatások kárára. Ráadásul anyagilag is csupán szezonális biztonságot nyújt, az ember magánéletének megalapozására (pl. családvállalásra, lakáshitel felvételére) pedig tökéletesen alkalmatlan. Az erős hivatástudattal rendelkezők rákényszerülnek, hogy bizonytalan határidejű megbízásokra mondjanak igent, amelyeket gyakran politikai érdekek befolyásolnak. Azt pedig ne felejtsük el, hogy politikai döntés, hogy a fizetések és az ösztöndíjak ezt az állapotot rögzítik, s hátráltatják az innovációt. Bizonyos tehát, hogy intézményi reform kell, de a szakmán belül kell ennek megfogalmazódnia – amihez annak meg kell újulnia –, nem pedig kívülről jövő, efemer érdekeket kiszolgálva alakulnia.

Jobb esetben (és csak bizonyos korszakok kutatóinak) akad hely egy-egy galériánál, aukciós háznál. Függelenségük és piaci helyzetük miatt ráadásul sokszor jobb, a társadalom valós elvárásaira gyorsabban reflektáló programokkal és kiadványokkal képesek jelentkezni. Azzal azonban, hogy az államilag fenntartott helyeken nem dolgoznak együtt nemzedékek, és gerontokrácia van, ellehetetlenítik azt, hogy szakmailag releváns módon tudjon újra és újra megújulni a tudomány. Erre szükség volna, hiszen ahogy azt fentebb idéztem, a tudományos közösség kötelessége a kikutatott ismeretanyag átadása, közvetítése a társadalom számára a lehető leghatékonyabb és legelérhetőbb, a legérthetőbb és a legélvezhetőbb módokon: a kommunikációs csatornák és maga a nyelv is folyamatosan változik.

A kiállításokat tekintve ráadásul sokszor az az érzése a látogatónak, hogy exportált anyaggal van dolga. Megvásárolunk teljes koncepciókat, csupán lefordítani és installálni kell őket a helyi kiállító térbe. Így nincs szükség tudományos munkára, művészettörténészekre. Az, hogy ezek a kiállítások esetleg reflektálhatnának a hazai közönség tudására és ízlésére is, nem merül fel, hiszen a turistáknak köszönhetően egészen jó számokat hoznak. Emellett jellemzően kétféle kiadvánnyal állnak elő a múzeumok (eltekintve a kevés, üdítő kivételtől):³⁵ családi füzetekkel, amely nagyjából húsz oldal, változó minőségű, a részvételre, átélésre ösztönző feladatokkal és rövid ismertető szövegekkel,

35 Példaként érdemes megemlíteni a Kiscelli Múzeum „barangolóját”: Barangoló a Kiscelli Múzeumban. Foglalkoztató- és színezőkönyv, írta Varga Viola, rajzolta Nemes Anita. Budapest, 2017, Budapesti Történeti Múzeum.

illetve katalógussal, amelyek szaktanulmányokat sorakoztatnak fel a tárlaton szereplő összes tárgyat bemutató cikkek mellett, s általában meghaladják az ötszáz oldalt. Ezek a szakmában dolgozók átlagfizetése mellett luxuscikknek számítanak. Ebben a tekintetben maradnak a könyvjelzők és képeslapok azoknak az érdeklődőknek, akik a gyerekeknek szóló feladatoktól többet, de a szaktanulmányoktól kevesebbet szeretnének hazavinni. Erre volna egyszerű válasz az, ha kielégítő tartalmakat állítanának elő az online felületekre is a múzeumok.

A digitalizálás világában ez minimum olyan jellegű felületeket jelent, mint a Metropolitan Museum (New York)³⁶ és a Rijksmuseum (Amszterdam)³⁷ honlapjai, digitális gyűjteményei, amelyek nemcsak okos és jól használható a keresőfelületünk, de jó felbontású felvételeket tesznek elérhetővé, letölthetővé a felhasználók számára. Ezzel a közkinccsek teszik mindenki számára felhasználhatóvá, míg nálunk jellemzően vízjeles, nem szabad felhasználású képek kerülnek ki. Előbbi honlapján nemcsak teljes katalógusok érhetők el, de rövid esszék is, amelyek folyamatosan átvezetnek egyes odakapcsolódó műtárgyak leírásához, adatlapjához. Utóbbi létrehozta a Rijks Studiót, aminek segítségével saját online válogatást, gyűjteményt lehet létrehozni a Rijksmuseum tárgyaiból tallózva. A képek nyomdai minőségben letölthetők, de dönthetünk úgy, hogy csupán részletét töltsük le saját felhasználásra, poszter nyomtatására.

Mindez amellet szükséges, hogy semmi sem pótolja a tárgy által megidézett élményt. A múzeumokban a kiállítások segítségével lehetőség van kicsomagolni egy-egy kultúrát, megidézni annak egy-egy tárgyba foglalt pillanatát, miközben esélyünk van megérteni a számunkra ismeretlen világokat, civilizációkat. Az internetet arra kell használnunk, hogy elérjük a közönséget, de a tárgyat magát nem helyettesítheti annak képe. Azonban tárlataink koncepció és leginkább fantázia és távlat nélkül valók.³⁸

A tárgy által érzelmileg átélhető transzcendenst kellene átélhetővé tenni egy olyan helyzetben és korban, amikor a „mindennapokban egyre ritkábban van szükség rá, hogy a készen kapott, sematikus paneleken túllépve, azoktól függetlenül gondolkodjunk”.³⁹

36 <https://www.metmuseum.org/>

37 <https://www.rijksmuseum.nl/>

38 A témához kapcsolódóan ld. Thomas P. Campbell: Weaving narratives in museum galleries, megtekinthető:

https://www.ted.com/talks/thomas_p_campbell_weaving_narratives_in_museum_galleries?utm_campaign=tedsread&utm_medium=referral&utm_source=tedcomshare, ill. Luke Syson: How I learned to stop worrying and love „useless” art, megtekinthető:

https://www.ted.com/talks/luke_syson_how_i_learned_to_stop_worrying_and_love_useless_art?utm_campaign=tedsread&utm_medium=referral&utm_source=tedcomshare

39 Gulyás Gábor: *Mire való a művészet? Kiállításokról kurátori szemmel*, Budapest, 2017, Ráció Kiadó.

Befejező gondolatok

De szüksége van-e minderre, érdeklí-e a társadalmat a bölcsészetek haszna vagy éppen maga a művészet?

Elvárható-e az aktív befogadói hozzáállás – mind érzelmi, mind gondolati aktivitás –, amikor mi magunk csökkentjük folyamatosan az önálló gondolkodás tereit. Húsbavágóan jelzi az, ahogyan folyamatosan engedjük átírni a történelmünket – végül is ez lesz a történelemfelfogásunk egyik ismérve: anakronisztikus romantizálás és nosztalgia egy sosem volt múlton.

A véleménycikk elején bemutatott negatív újjáépítések példái után számomra felüdülés volt, amikor felfedeztem, hogy történelmi sebeket máshogy is lehet gyógyítani. Vannak végtelenül elegáns megoldások, amilyen Drezda esetében is született. A város 1726 és 1743 között (G. Bähr) felépült temploma 1945-ben elpusztult a szőnyegbombázás során. A romok sokáig háborús mementóként álltak, végül úgy döntöttek, visszaépítik a templomot: a romok közül szétválogatták a megégett, de felhasználható téglákat, amelyek eredeti helyét háromdimenziós rekonstrukció segítségével határozták meg, ezeket ennek megfelelően helyezték el az új építésű, de a régi épületet hűen utánzó épületben: ezáltal a falszövetén ma is látszanak a sebek, a történeteket nem tagadja, de az épületet mintegy visszavette a közösség. A templomot 2005-ben szentelték fel. De ne felejtjük el, hogy Varsó lebombázott Óvárosát felvételek alapján rekonstruálták, újjáépítették ugyanolyanra, mint amilyen a háború előtt volt az elpusztíthatatlanságot szimbolizálva, ami a főnixmadárhoz teszi hasonlatossá a várost.

Létezett a 90-es években egy jóval nagyvonalúbb, a mai korra is reflektáló, bár rendhagyó műemléki szemlélet, ami kísérletet tett arra, hogy a sérüléseket nem letagadva tegyen teljessé, használhatóvá épületeket. A módszer jócskán nyúlt a humor eszközához, amit be kell látnunk, hogy a mi példáinknál jóval egészségesebb hozzáállás.

Paisley apátságát a XIII. század közepén alapították és az 1990-es évekbeli felújítás során restaurálni, illetve pótolni kellett az épületet díszítő, XIV. század eleji vízköpőket is. A választott megoldás a középkori groteszk megértésének szándékát jelzi. A Ridley Scott által rendezett Alien-filmek xenomorfa is megjelenik itt a vízköpők sorában.⁴⁰ A középkori, számunkra ismeretlen szörnyecskét itt egy XX. századival érzékeltették. Nem a középkori ember számára ijesztő figurát talált ki a tervező, hanem egy XX. századi formát talált a középkori funkcióhoz. A restaurálást a faragványok igen rossz állapota tette szükségessé, amelyeket 1991-ben levettek az épületről. Az eredeti állapotról hiteles képet adó töredékek alapján másolatok készültek, viszont a felismerhetetlen töredékek helyett újakat készítettek.

40 John Malden ed.: *The Monastery & Abbey of Paisley*. Renfrewshire Local History Forum, 2000. Képek az apátságról: Leticia Quesada: *The Alien Gargoyle of Paisley Abbey, The Culture Trip*, 2016. november 30. <https://theculturetrip.com/europe/united-kingdom/scotland/articles/the-alien-gargoyle-of-paisley-abbey/>

Természetesen később a bulvármédiában, az internet bugyraiban, az emberek fantáziájában felmerült az is, hogy Ridley Scott innen vette az ötletet.

Hasonló megoldással találkozunk a spanyolországi Salamanca XII. század elején alapított katedrálisa esetében, ahol a XVI. századi épület 1992-es restaurálásakor a projektet irányító Jeronimo Garcia egy úrhajóst és egy fagyaltot majszoló ördögfajzatot komponált a kapuzat díszébe. Ezek a megoldások egyértelművé teszik – az összeesküvés-elméletekre kevésbé fogékony – nézők számára, hogy pusztán kiegészítések, sőt azt is, hogy bármi más is lehetne ott helyettük. Az így kiegészített töredékek az eredeti tömeget, elrendezést hűen pótolják, miközben nem tagadják le, hogy az épületnek van időbelisége, saját történeti emlékezete.⁴¹

Azt hiszem, az egészségtelen nosztalgián túl az átéléstől és a gondolkodástól való félelem is dolgozik ezekben az esetekben: valamiért nem merjük engedni, hogy a sérültet is egésznek vegyük, nem merjük a látogatókra bízni, hogy használják a fantáziájukat, olyan esetekben sem, amikor szinte mankót sem kellene adni a képzeletben való kiegészítésekhez.

A tereinket kulturális értelemben vissza kellene foglalnunk, használnunk őket és engedni, hogy az identitásunk kifejezői legyenek, hiszen mindenképpen szimptomái, tünetei a nemzet állapotának. Ma nem lakjuk be köztereinket.

Azt hiszem, ez, ahogy megtagadjuk önmagunktól a transzcendens átélésének a lehetőségét megjelenik abban is, ahogy egyre kevésbé engedjük magunkat hinni. Az elmúlt évtizedek alatt nemcsak elfogytak a gyülekezetek, de sokat modernizáltunk, egyszerűsítettünk is hitéletünkön, lecsupasztítottuk a liturgiánkat. Korábban az ünnepnapok magában hordták a releváció átélésének lehetőségét, a szentség megélését. A középkor a maga eszközeivel képes volt a szent színházat megeleveníteni a laikusok számára, mintegy látomásban részesíteni a gyülekezet tagjait. A szobrok az istenközeleti lét lehetőségét hordozták magukon, a misztikus élmények elnyerésének lehetőségével és a szentség átélésével kecsgettettek. A kifejezetten mozgathatóvá kialakított – kerekkel, mozgatható végtagokkal ellátott – szobrok⁴² sokban árnyalják a misztériumdrámák világát,

41 Ieronimus. 900 años de arte y de historia. Kiállítási katalógus. Szerk. José Sánchez Vaquero. Salamanca, 2002, Catedral de Salamanca.

42 A húsvéti passiójátékokhoz kapcsolódnak Jézus jelképes sírját megformáló tárgyak, az úrkoporsók. Ez a tárgytypus a XV. század második felében terjedt el főképp az Alpoktól északra. A legkorábbi ismert szentsír a XIV. század második negyedéből való, de Krisztus szent sírjának tisztelete ennél jóval korábbi. A kőből, fából készült sírok a nagyheti szertartások szemléletes részeivé váltak. Az úrkoporsót Nagypénteken használták: Krisztus kereszthalálát felidézve egy mozgatható karú szobrot leemeltek a templom terében függő keresztről, és a koporsó baldachinja alá helyezték. A csukott szemű, halott Krisztus szobra a dicsőséges feltámadás ünnepéig maradt az úrkoporsóban. A húsvéti liturgiához már nyilván egy feltámadt Krisztus-szobor kapcsolódott, melyet az elülső oldal felső konzoljára állíthattak, míg alatta az Oltáriszentséget őrző úrmutató kapott helyet: erre utal a garamszentbenedeki úrkoporsó kialakítása. A körmenetben kézi erővel húzták körbe a templomban az immár üres sírt, amely a gyász napjait követően a megváltás szimbólumává alakult át. Feltehetően a Palmesél, a fából faragott, kerekken járó számár is körmenetek során használt tárgy lehe-

amelyek látomásszerűvé tették a bibliai jeleneteket, így a laikus hívek is megérezhették, mit jelent részesülni a mennyei revelációban, amit csupán a szentek látomásainak leírásaiból ismerhettek. Még az egyszerű ima kapcsán is sejtjük, hogy a jámbor laikus hívő közben hangosan ismételtette a szavakat, kántálta a szöveget, dúdolta az általa ismert vallásos éneket, morzsolgatta a rózsafüzért, vagy kezében tartotta az akár öröklött, akár általa vásárolt, tulajdonában levő ikont, szobrot, könyvet, s meg is csókolhatta, simogathatta azt. Mindeközben gyertya éghetett, illatos olaj füstölöghetett.⁴³ Az imádkozó minden érzékére hat valami, ami az elmélyedést, a kontemplatív meditációt segíti, míg a templomi szertartáson belüli dráma monumentális és erőteljes hatásokkal idézi meg és teszi élővé a szentjeleneteket.

A kérdés-felelet formájában előadott misztériumjátékok árulkodnak valamelyest formájuk segítségével az eljátszhatóságról, a színre vitel lehetőségéről. Az itt említett alkotások közös jellemzője, hogy liturgikus szertartás/dráma során elevenedhettek meg, amit ének és prédikációsanyag kísért. Ennél fogva ezen alkalmak gyakran a hívőt is aktív részvételre készítették. A késő középkor szinte valamennyi nagy ünnepének elmaradhatatlan részét képezték az ünnepi vonulások, körmenetek, amelyeket tarthattak a templomon belül és kívül is.

De az effajta átélésnek a hétköznapias megjelenései azok a humoros metszetek, amelyek hajtogathatók, s így fednek fel egy újabb réteget. A velencei kurtizánt ábrázoló XVI. századi metszet Ferrando Bertelli munkája.⁴⁴ E hölgyek igen gazdagon öltözve, izgalmas ékszerekkel felvértezve jelentek meg a nyilvánosság előtt, s népszerűségüket kihasználva örökölték meg őket sorozatán a metsző, ráadásul nem rejtve el túlságosan foglalkozásukat sem: a nő szoknyája felhajtható, így mi is megtekinthetjük, amire a korabeli közönség úgy vágyott. Mi maradt nekünk ebből mára? A vetkőzés tollak. Mindkettő elvárja a néző, kukkoló aktív részvételét ahhoz, hogy felfedje titkát.

A karnevál jellegzetessége, hogy a világ a feje tetejére áll – a halak az égen úsznak –, s felfüggesztik a társadalmi életet szabályozó törvényeket. Ezek az ünnepek orgiasztikus jellegűek, helyt kapnak az obszcén, kétértelmű, buja éne-

tett. A Palmesel a virágvasárnapi eseményekhez kapcsolódott, Jézus számáron való diadalmas Jeruzsálembe való bevonulását illusztrálta. Németországban és Ausztriában is a körmeneteken vezették ezeket, virággal és ágakkal ékesítették őket, de van adatunk a XV. századi Bártfáról is, ahol virágvasárnap számárháton ülő Krisztus-szobrot vezettek körbe. A mozgás és az ezzel való bevonás jelenik meg az öltöztetős Máriák esetében is, melynek rítusa ugyancsak a középkor óta ismeretes. Bővebben ld. Mezei Emese: A késő középkori vallásosság eszközei a profán térben. Cserépszobrok a magánáhitat szolgálatában. In: *Életmód-történelmi pillanatképek, I.* Szerk. J. Újváry Zsuzsanna – Mezei Emese. Piliscsaba, 2018, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 29–44.

43 Bővebben: *Madonnas and Miracles. The Holy Home in Renaissance Italy.* Szerk.: Maya Corry-Deborah Howard – Mary Laven. London, 2017, Philip Wilson Publishers-Fitzwilliam Museum.

44 *Art and Love in Renaissance Italy.* Szerk.: Bayer Andrea. New York–New Haven–London, 2008, The Metropolitan Museum of Art–Yale University Press.

kek.⁴⁵ A farsang olyan színjáték, ahol nincs határ színész és néző között, mivel ezt megélik, nem pedig nézik: ez nem egy kívülről szemlélhető esemény, mivel ez egy állapot.⁴⁶ A farsangi örület, amely annyi műalkotás ihletője is volt, valamiféle intézményesített zűrzavar. És ebből mi maradt nekünk mára? A Black Fridayek örületei.

Ma csupán haszontalannak tűnő alkotásoknak látjuk ezeket, ahogy a valáshoz is előítélettel közeledünk, mert leépítettük a fantáziánkat. Mostanra csak az lehet jó és szép tárgy, ami jól funkcionál, a tárgy formájának és rendeltetésének egyeznie kell. A polgári értékek győzedelmeskedtek a transzcendens felett. Ez pedig korlátoz bennünket, nincsenek vízióink.

A művészettörténet feladata tehát, hogy az emlékezet és lelkiismeret őreként segítse a társadalmat a jövőkép visszaszerzésében, a közösségi élmény lehetőségének elérésében, az egészséges önkép, nemzetkép kialakításában és ápolásában, a gondolkodás tereinek visszafoglalásában – ezt várhatja el az állam egy művészettörténészől. Ehhez kulturálisan is újra fel kell építenie magát mind a nemzetnek, mind az egyes gyülekezeteknek, amihez múltjuk visszaépítésére is szükség van. S ehhez a tudomány megújulása is elengedhetetlen. Generációk közti tehermegosztásra van szükség, mert a gerontokrácia térnyerésével elárul, magára marad egy egész nemzedék még akkor is, ha az idősek gondolkodása is lehet(ne) fiatal(os), s vannak öregek ifjak: mert ezzel más értékrendet kényszerítenek egymásra.

S én mit várhatok tőle? „A politikának a kultúrával szemben erőfölénye van”, tehát csak annyit kérhetek, hogy a kulturálisan cselekvőképtelenné tett társadalmat engedje működni és a maga emlékezete szerint fejlődni: hagyja békén.

45 Tánczos Vilmos: *Szimbolikus formák a folklórban*. Budapest, 2007, Kairosz Kiadó, 118. Ilyen ünnepnappá válhatott Szent Iván ünnepe (június 24.), Spanyolországban Szent Ágota ünnepén (február 5.) a nők parancsoltak, uo. 127–128.

46 Bahtyin, Mihail: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó, 12.